

DOĞUMUNUN 770. YILDÖNÜMÜNDE

**Uluslararası
Yunus Emre Sempozyumu
Bildirileri**

**Editör
Hacı Bayram BAŞER**

26-27 KASIM 2010
İSTANBUL

**İstanbul Büyükşehir Belediyesi
Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı
Kültür Müdürlüğü Yayınları**

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ'nin Katkılarıyla

**DOĞUMUNUN 770. YILDÖNÖMÜNDE
ULUSLARARASI YUNUS EMRE SEMPOZYUMU**

26 - 27 KASIM 2010
ALİ EMİRİ EFENDİ KÖLTÖR MERKEZİ / FATİH

DÖZENLEME KURULU

Prof. Dr. İskender PALA

Doç. Dr. Ekrem DEMİRLİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa TATCI

Dr. Semih CEYHAN

Dr. Ömer TÖRKER

Dr. Müjdat ULUÇAM

SEKRETERYA

Hanife DÖNMEZ

Hacı Bayram BAŞER

İLETİŞİM

yunus.emre.sempozyum@gmail.com

Birinci Bölüm

Türk Edebiyatında Yunus Emre

TASAVVUFTA DEVİR ANLAYIŞI VE YUNUS EMRE'NİN DEVRIYELERİ

Prof. Dr. Abdullah UÇMAN

Mimar Sinan GSÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
İSTANBUL

Tasavvufta “Vahdet-i vücûd” anlayışını benimseyen mutasavvıflarca Cenâb-ı Hak, “Vücûd-ı mutlak” olarak kabul edilmekte; buna göre de kâinatta mevcut bütün varlıklar Cenâb-ı Hakk’ın isim ve sıfatlarının değişik şekillerde tecellileri olarak görülmektedir. Yine bu anlayış çerçevesinde nasıl ki su insanı boğar, ateş yakarsa, mutlak varlığın zâtının gereği de zuhûr etmek, görünmek, yani ortaya çıkmaktır.¹ Hattâ bu hususta mutasavvıfların büyük bir kısmı hadîs-i kudîsî olarak şu ibareyi zikrederler: “Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü an u’refe fe halâktü’l-halka li u’refe.”²

Mutasavvıflara göre yeryüzündeki bütün varlıklar tek tek Cenâb-ı Hakk’ın bir sıfatına, insan ise “ahsen-i takvîm” üzere ve “eşref-i mahlûkat” olarak yaratıldığından dolayı, mutlak varlığın bütün isim ve sıfatlarına, yani bir bakıma doğrudan doğruya zâtına mazhurdur. Ancak Cenâb-ı Hakk’ın sıfatları insan şeklinde tecellî etmeden önce, basitten mükemmele doğru bir sıra takip eder ve kâinatta mevcut bütün varlıklardan süzülüp geçmek suretiyle insana doğru gelir. İnsan ise, insan suretinde bu âleme gelmeden önce maddî olarak “ata (baba) belinde” ve “ana rahminde” bir parça sudan (meni) ibarettir. Ana ve babanın vücûdundaki “meni” denilen o su ise, onların yiyip içtikleri maddelerden meydana gelmiştir. Şu halde varlık olarak insan meni hâline gelmeden önce, maddî bakımdan kâinatta dağınık bir halde durmakta, her zerresi ayrı bir varlıkta bulunmaktadır. İşte insan da bunun için, bütün kâinatın bir hulâsası, yani âlemin özü (*Zübde-i âlem*) kabul edilmiştir.

1 Vahdet-i vücûd konusu için bk. Mahir İz, *Tasavvuf*, İstanbul 1969, s. 207-221; Abdülbâki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, 2. b., İstanbul 1985, s. 57-60; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1985, s. 313-346; Mustafa Tahralı, “Fusûsü’l-hikem Şerhi ve Vahdet-i Vücûd İle Alâkalı Bazı Meseleler”, Ahmet Avni Konuk, *Fusûsü’l-hikem Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın), C. I, İstanbul 1987, s. XXIX-LXIV; İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî* (haz. Mustafa Kara), İstanbul 1991.

2 Muteber hadis kitaplarında yer almayan bu ibare “Ben bir gizli hazinedim, bilinmek ve sevilmeğe istedim, onun için bu âlemi yarattım” anlamına gelmektedir. Rıza Tevfik, tarih boyunca çeşitli münakaşalara sebep olan bu sözün, Bursalı İsmail Hakkî’nin *Hazarât-ı Hams’ına* atıfta bulunarak, ehâdis-i Dâvudiye’de yer aldığını belirtir (bk. “Zât-ı Hak”, *Ceride-i Süfiyye*, nr. 102, 6 Ağustos 1914, s. 104).

Şeyh Galib:

*Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen,
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen.*

derken bunu kasdetmektedir. Şeyh Galib burada: “Ey insanoğlu, sen öyle alelâde, sıradan bir varlık değilsin; kendine öyle dikkatle bir bak, zâtının bütün âlemin göz bebeği olduğunu anlayacaksın! Yani sen bu dünyaya sadece yaşamak için başıboş olarak gelmedin, senin insan olmak haysiyetiyle birtakım sorumlulukların var!” demektedir.³

İşte, mutlak varlığın sıfatlarının kâinattaki bütün varlıklardan süzülüp en sonunda insan kisvesine bürünerek tecelli etmesine görüşüne tasavvufta “devir” nazariyesi; mutlak varlıktan insanın vücut bulmasına, insandan da gayret ve kabiliyetine göre “hakikat-ı insaniye”ye ulaşarak “insan-ı kâmil” suretinde tekrar aslına dönüşüne kadar süren “devir” hadisesini anlatan manzumelere de tasavvuf edebiyatında “devriyye” denilmektedir.⁴

Ancak burada sözünü ettiğimiz, “belli bir nokta etrafında dönüp dolaşma” anlamında kullanılan “devr” veya dönüp dolaşıp tekrar başlangıç noktasına gelişi hareketi mutasavvıflar tarafından 360 derecelik bir daireye benzetilmiş ve ilâhî nûrun (hakikat-ı Muhammediye) Vücûd-ı mutlak’tan zuhûr edip âlem-i süflî kabul edilen yeryüzüne inmesi; burada önce cansızlar (âlem-i cemâdât), sonra nebatlar (âlem-i nebatât), sonra hayvanlar (âlem-i hayvanât), buradan da insanın vücut bulmasına kadar geçen zamanı kapsayan 180 derecelik kısma “kavs-i nüzûl” (iniş yayı); dünyadan, yani süflî kabul edilen bu âlemden tekrar “Vücûd-ı mutlak” denilen yüce varlığa ulaşmaya kadar geçen zamana da “kavs-i urûc” (yükseliş veya çıkış yayı) adı verilmektedir.

Benim burada ana hatlarıyla açıklamaya çalıştığım bu mesele, eski ve yeni harflerle defalarca basılan Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın *Ma’rifetnâme* adlı eserinde bir daire üzerinde daha ayrıntılı olarak izah edilmiştir.⁵

Devir anlayışına göre maddî veya süflî âleme intikal eden ilâhî nûr, az önce belirttiğim gibi, önce cansızlar âleminde (âlem-i cemâdât) tecelli eder; daha sonra sırayla nebatlar (âlem-i nebatât), hayvanlar (âlem-i hayvanât) ve en sonunda insan şeklinde tecelli eder. Ancak bu oluşum, biyolojik anlamda bir değişme veya tekâmül, yani bir türün başka bir tür şekline dönüşümü değildir. İnsan ise, insan olarak bu dünyaya geldikten sonra gayret, çaba ve kabiliyetine göre “insan-ı kâmil” hâline yükselebileceği gibi, “kutb” bile olabilecek bir özelliğe sahiptir. Tasavvufta “kutb”, peygamberlik mertebesinden sonra, insanın dünya hayatında iken varabileceği en üst seviye, en son nokta (zirve) kabul edilmiştir.⁶

Böylece en sonunda insan ve insan-ı kâmil şeklinde tecelli etmiş bulunan ilâhî nûr, “visâl-i Hakk”a ermek suretiyle tekrar başlangıç noktasına, yani aslına dönmüş olur ki, tasavvufta buna “ahadiyet” makamı denir.

İslâm dünyasında tarihsel olarak devir anlayışının ortaya çıkışında, ilk önce İhvân-ı Safâ topluluğunun (945-985), daha sonra aynı görüşü benimseyen İbn Miskevî’nin (öl. 1030) ortaya attığı bir tür tekâmül anlayışının etkisi olduğu ileri sürülmüştür.⁷ Vahdet-i vücûd anlayışını

3 Buradaki “zât” kelimesinin “insan-ı kâmil” anlamında olduğuna dair farklı bir yorumu için bk. Hilmi Yavuz, “Hoşça Bak Zâtına ya da Epimelesthai Seautou: Bir Arkeoloji Denemesi”, *Şeyh Galib Kitabı* (haz. Beşir Ayvazoglu), İstanbul 1995, s. 50-70.

4 Rıza Tevfik, “Devriyyeler”, *Peyâm-ı Edebi*, nr. 25, 10 Mart 1330/25 Mart 1914; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 2. b., Ankara 1963, s. 275; Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul 1963, s. 70-71.

5 *Ma’rifetnâme*, İstanbul 1310, s. 30.

6 Her devirde halîfetullah olan ve Allah tarafından maddî ve mânevî âleme tasarruf kudreti verilmiş bir kimse vardır ki, buna “Kutb’ül-aktab” denir. Ondan sonra sırayla Üçler, Yediler ve Kırklar gelir, bunların toplamı da üç yüz olup âlemi mânen idareye memurdurlar (bk. Fuad Köprülü, “Abdal”, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1935, s. 24-27; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 299-300).

7 Süleyman Uludağ, “Devir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. IX, İstanbul 1994, s. 231-232.

şekillendiren Muhyiddin İbnü'l-Arabî başta olmak üzere, aynı yolu takip eden Sadreddin-i Konevi, Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, Feyzî-i Hindî, İbn Yemîn, Yunus Emre ve Niyazî-i Mısırî başta olmak üzere pek çok tasavvuf erbâbı ve mutasavvıf şair tarafından benimsenmiş bulunan devir anlayışı, esasen, *Kur'ân-ı Kerim*'deki Bakara sûresinin, "Biz Allah'tan geldik, yine O'na döneceğiz!" meâlindeki 156. âyeti ile "Her şey sonunda yine aslına rücu eder!" meâlindeki hadis-i şerîfin kapsadığı anlam çerçevesinde izah edilmeye çalışılmıştır.

Anadolu'daki tasavvufî hareketlere baktığımızda, ilk defa Niyazî Mısırî'nin (1618-1694)⁸ *Risâle-i Devriyye* adlı mensur eserinde en ince ayrıntısına kadar ele alıp anlattığı devir meselesini, ayrıca bir daire çizmek suretiyle daha iyi açıklamaya çalıştığı görülür. Ancak, buradaki bilgileri ve daireyi Erzurumlu İbrahim Hakkî da (1703-1780), *Ma'rifetnâme* adlı ünlü eserinde, yararlandığı kaynağı belirtmeden, hemen hemen aynen alıp tekrarlamıştır. Niyazî-i Mısırî'nin yazma hâlindeki adı geçen risalesi yakın zamana kadar bilinmediği, İbrahim Hakkî'nin bir kültür ansiklopedi mahiyetindeki ve defalarca basılan eseri ise çok geniş bir çevre tarafından tanındığı için, devir konusundaki fikirler hep onun orijinal görüşleri olarak kabul edilmiş ve bu konudaki bütün çalışmalarda sürekli olarak *Ma'rifetnâme*'deki adı geçen bölüm kaynak olarak gösterilmiştir.

İlk defa Abdurrahman Güzel, "Niyazî-i Mısırî'nin Gözden Kaçan Bir Eseri: *Risâle-i Devriyye*" adıyla 1983 yılında yayımladığı bir makale ile ilim âlemine tanıttığı bu eserle, devir konusunun, tarihsel olarak artık İbrahim Hakkî'dan bir asır önceye kadar uzandığını ortaya koymuştur.⁹

İl. Meşrutiyet'ten sonraki yıllarda yazdığı tasavvuf edebiyatı ile ilgili yazılarıyla dikkati çeken Rıza Tevfik, XVI. yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf şair olan Arşî hakkındaki bir makalesinde, Arşî'nin "Devriyye"sinde geçen:

Gezerdim üç yüz altmış menzili gün gibi şeb-tâ-rûz

mısraını izah ederken, "Bu üç yüz altmış menzilden maksadı devirdir. Devir daire demektir. Bir daire üç yüz altmış derecedir, bu adet pek mühimdir!" der.¹⁰

"Tekvin", yani kâinatın yaratılması konusunu açıklayan bir kısım mutasavvıflara göre, başlangıçta "adem (yokluk) aynası"nda zâtını seyretmek üzere mutlak varlıktan ayrılan ilâhî nûr, Niyazî-i Mısırî ile Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin çizdiği dairelerde de belirttikleri gibi, sırayla "akl-ı küll" (yani taayyün-i evvel, tarikat-ı Muhammediye), "ukûl-i tis'a" (dokuz akıl), "nüfûs-ı tis'a", "tabâyi-i erbaa" (dört mizaç: Kuruluk, yaşlık, sıcaklık, soğukluk), "anâsır-ı erbaa" (toprak, hava, su, ateş) ve oradan da toprağa kadar inmiştir ki, mutasavvıflar buna "mebde" (başlangıç) veya "kavs-i nüzûl" derler.

Tasavvuf erbâbına göre "akl-ı küll", yaratıcı kudretin aktif kabiliyeti olup "nefs-i küll" denilen pasif kabiliyeti meydana getirmiştir. Bunların her ikisinden "eflâk-ı tis'a" (dokuz gök), "tabâyi-i erbaa" (dört mizaç) ve "anâsır-ı erbaa" meydana gelmiştir. Bir nevi baba durumundaki dokuz gök ile, anne vaziyetindeki bu dört unsurun birleşmesinden cansızlar, bitkiler ve hayvanlar meydana gelmiş olup, insan ise en son ve mükemmel varlık olduğundan, en üst basamakta bulunmaktadır. Bunun için insan, varlığın en son noktası, son durağı olarak kabul edilmektedir.¹¹

Sırayla geçilen bütün bu menzillerden sonra yeryüzüne, yani toprağa kadar inen ilâhî nûr,

8 Niyazî-i Mısırî için bk. Abdülbâki Gölpinarlı, "Niyâzî", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, C. IX, İstanbul 1964, s. 305-307; a. y., "Niyâzî-i Mısırî", *Şarkiyat Mecmuası*, C. VII, İstanbul 1972, s. 183-226; Baha Doğramacı, *Niyâzî-i*

Mısırî-Hayati ve Eserleri, Ankara 1988; Mustafa Kara, *Niyâzî-i Mısırî*, Ankara 1994; Mustafa Tatcı, *Edebiyattan İçeri-Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar*, Ankara 1997, s. 218-296; Kenan Edoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, Ankara 1998.

9 *Türk Kültürü Araştırmaları* (Faruk Kadri Timurtaş'ın Hâtrasına Armağan), C. XVII-XXI/1-2, Ankara 1983, s. 121-137.

10 "Arşî ve Gaybî", *Peyâm-ı Edebî*, nr. 38, 15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914; aynı yazı için bk. *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri*, 2. b., İstanbul 2001, s. 193-208.

11 Rıza Tevfik, "Devriyyeler", *Peyâm-ı Edebî*, nr. 25, 10 Mart 1330; a. y., "İnsanın Ulüvv-i Şânı", *Peyâm-ı Edebî*, nr. 29, 31 Mart 1330/13 Nisan 1914; Abdülbâki Gölpinarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, s. 71; a. y., *100 Soruda Tasavvuf*, s. 71-72.

yine aynı sırayı takip ederek topraktan madene, madenden bitkiye, bitkiden hayvana, hayvandan insana ve kabiliyetine göre insandan da insan-ı kâmile yükselmek suretiyle, söz konusu 360 derecelik devri tamamlayarak ilk çıkış (zuhûr) noktasına, yani Hakk'a ulaşmış olur ki, bu ikinci devreye "maâd" (son), "suûd" veya "kavs-i urûc" (yükselme yayı) denmektedir. İnsana gelmeden önce toprak, maden, nebat ve hayvan şeklinde tecellî eden ilâhî nûrun, bir an evvel "nüsha-i kübrâ", "berzah-ı câmi" ve "zübde-i âlem" kabul edilen insanda tecellî etmek için âdetâ can attığı ifade edilmektedir.¹²

Ancak burada, adı geçen türler (yani cansızlar, nebat ve hayvanlar) arasındaki geçiş noktalarında bazı gelişmiş cinsler veya "ara varlıklar" bulunmaktadır. Meselâ madenle nebat arasında ara varlık olarak mercan, nebatla hayvan arasında hurma ağacı (nahl-i hurma), hayvanla insan arasında ise bazılarında göre at, bazılarında göre maymun, bazılarında göre de "nesnas" denilen ve insanın ilk atası kabul edilen "vahşi adam" yer almaktadır.

İlk bakışta bir nevi evrim teorisini de hatırlatan bu görüşün sistemleşmiş bir halde İslâm dünyasında ilk defa İlhân-ı Safâ risâlelerinde (945-985) yer aldığı ortaya koyan İsmail Yakıt, aynı konunun Osmanlılar döneminde ise Kınalızâde Ali Efendi (XVI. yy.) ile *Ma'rifetnâme* sahibi Erzurumlu İbrahim Hakkı (XVIII. yy.) tarafından ele alındığını örneklerle açıklamıştır. İsmail Yakıt incelemesinde ayrıca, İlhân-ı Safâ'nın, anatomik bakımdan insana en yakın varlık olarak maymunu; Kınalızâde Ali Efendi'nin maymun, at, fil ve papağanı; İbrahim Hakkı'nın ise nesnası gösterdiğini belirtmektedir.¹³

İbrahim Hakkı'ya kaynaklık eden *Risâle-i Devriyye*'sinde Niyazî Mısırî de, söz konusu ara türleri mercan, nahl-i hurma ve maymun olarak zikretmektedir.¹⁴

Abdülbaki Gölpınarlı ise bu konuda, İslâm şeriatında ilk insan ve ilk peygamberin Hz. Âdem olduğu anlayışına karşılık: "Âdem'den önce nice âdemler var idi!" görüşünü ileri sürerek, Âdem peygamberin insanlığını idrak eden ve vahye mazhar olacak kabiliyeti kazanan ilk insan olduğunu iddia eden bazı sûflerinin bulunduğunu belirtir.¹⁵

Bir kısım mutasavvıflar ise, mutlak varlıktan başlayıp insanın vücut bulmasına kadar süren bu devrin, *Kur'ân-ı Kerim*'in Meâric sûresindeki 4. âyete ("Melekler ve ruh (Cebrail), oraya, süresi dünya senesi ile elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar!"), biraz farklı bir anlam vererek, ortalama 50.000 yıl içinde gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Meselâ XVII. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Sun'ullah Gaybî, "*Keşfü'l-gitâ*" adlı devriyyesinde:

Elli bin yıl denilir ba's ile neşrin berzahı

derken, Abdülbaki Gölpınarlı ise, adı geçen âyetin bu şekilde yorumlanmasının mümkün olmadığını söyler.¹⁶

İşte bir kısım mutasavvıf şairlerin "devriyye" tarzında kaleme aldıkları manzumelerde, kısaca ifade edecek olursak, kâinatın yaratılmasındaki asıl gaye olan insanoğlunun dünyaya gelişi ve tekrar dünyadan gidiş macerasının anlatıldığını söyleyebiliriz.

Devriye tarzında yazılan manzumeler, işledikleri konulara göre, başlıca iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan, ilâhî nûrun mutlak varlıktan ayrılıp süflî âlem sayılan dünyaya, yani cansızlar âlemine (âlem-i cemâdât) ininceye kadar geçen macerasını, başka bir ifadeyle, söz konusu 360 derecelik dairenin sadece 180 derecelik ilk kısmını, yani "kavs-i nüzûl" safhasını anlatanlara Ferşiyeye; buradan canlılar âlemine, yani nebatât, hayvanât ve insana, insandan da gayret ve kabiliyetine göre insan-ı kâmile ulaşmayı, yani "kavs-i urûc" safhasını anlatanlara ise Arşiyeye adı verilmektedir. Ferşiyelerde mutlak varlıktan ayrılıp dünyaya (âlem-i süflî) gelinceye kadar geçen macera, arşiyelerde ise

12 Devir meselesi ve insanın "eşref-i mahlûkat" olarak yeryüzünde Cenâb-ı Hakk'ın halifesi olduğu konusunda bk. A. Avni Konuk, *Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 107-179.

13 "Darwin'den Önce İslâm Düşünürlerinde Evrimle İlgili Fikirler", *Felsefe Arkivi*, sayı 24, İstanbul 1984, s. 101-122.

14 "Niyazî-i Mısırî'nin Gözden Kaçan Bir Eseri: Risâle-i Devriyye", s. 134.

15 *100 Soruda Tasavvuf*, s. 72.

16 a. g. e., s. 62.

dünyadan tekrar mutlak varlığa doğru yapılan mânevî yolculuk anlatılmaktadır.

Arap edebiyatında herhangi bir örneğine rastlanmayan devriyye türünün sadece İran ve Türk edebiyatında mahdut bir zümre arasında ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Türk tasavvuf edebiyatında devriyye örnekleri öncelikle vahdet-i vücûd görüşünü benimsemiş şairlerle Alevî-Bektaşî zümresine mensup bir kısım halk şairleri ve Melâmî-meşrep bazı şairler tarafından yazılmıştır. Vahdet-i vücûd konusuna pek sıcak bakmayan diğer tarikat müntesibi şairler ise devriyye türüne pek rağbet etmemişler; bunların bir kısmı daha çok insanın ana rahmine düştüğü andan başlayarak dünya hayatını, ölümü ve kabir âlemini tasvir eden hayalî manzumeler yazmışlardır. Sayıları pek fazla olmamakla beraber bir kısım Bektaşî şairlerinin devriyyelerinde ise “tenâsüh”, “hulûl” ve “ittihad” gibi İslâm dışı bir takım inanışlara yer verdikleri görülür.

Şekil olarak genellikle dörtlükler halinde kıt’a şeklinde veya kaside tarzında yazılan devriyyelerin destan, koşma, nefes ve ilâhî tarzında yazılmış örnekleri de vardır.¹⁷

Türk tasavvuf edebiyatının mahiyeti bakımından anlaşılması ve açıklanması en zor ve karmaşık türlerinden biri olan devriyyeler ve bu türde kaleme alınmış örnekler üzerinde şimdiye kadar derli toplu bir çalışma yapılmadığı gibi, edebiyat tarihimizdeki bu tür örnekler de tam olarak tespit edilmiş değildir. Bu konuda yapmış olduğumuz araştırmalar sırasında 15-20’si Yunus Emre’ye, 6’sı Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi’ye, 5’i Üsküdarlı Hâşim Baba’ya, 4’ü Kaygusuz Vizeli Alâeddin’e, 3’ü Eşrefoğlu Rûmî’ye, 3’ü Niyâzî-i Mısıri’ye, 3’ü Dertli’ye, 2’si Ahmed Yesevî’ye, 2’si Arşî’ye, 2’si Hatâyî’ye, 2’si Sinan Ümmî’ye, 2’si Neyzen Tefvik’e, 2’si de Osman Kemâlî’ye ait olmak üzere Şîrî, Yazıcızâde Mehmed, Seyyid Nesimî, Pîr Sultan Abdal, Yeksânî, Necmî, Gufrânî, Sârbân Ahmed, Uryânî, Kaygusuz Abdal, Kaygulu Sultan, Bayburtlu Celâlî, Zahmî, Edib Harâbî, Hasan Dede, Hüsnî, Erzurumlu Emrah, Âhu Baba, Aşık Tokatlı Nuri, Şâhî, Güvenc Abdal, Hamdî Baba, Mefharî, Gedâyî ve son devirde de Rıza Tefvik ile Ahmet Talât Onay tarafından da birer adet olmak üzere, toplam olarak 80-90 kadar devriyye örneği tespit edilmiş bulunmaktadır.¹⁸

Görüldüğü gibi, adlarını zikrettiğim mutasavvîf şairler arasında sayı bakımından en fazla devriyye örneği yazan Yunus Emre’dir. Tarihsel sırayla baktığımızda, devriyyeler üzerinde en çok duran yazarlardan biri olan Rıza Tefvik, bu konu etrafında yazdığı yazılarda, “heyecan-ı ilham” bakımından en güzel devriyyelerin İranlı şairler tarafından kaleme alındığını söyledikten sonra, Türk edebiyatında da Yunus Emre’den başlayarak Şîrî, Arşî, Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, Sun’ullah Gaybî, Niyâzî-i Mısıri ve Üsküdarlı Hâşim Baba gibi, bir kısmını Bektaşîler’in teşkil ettiği bir grup şairin edâ bakımından son derece başarılı devriyyeler yazmış olduklarını örneklerle ortaya koymuştur

*

Yukarıda, Türk tasavvuf edebiyatı kadrosu içinde sadece tasavvuftaki vahdet-i vücûd anlayışını benimsemiş mutasavvîf şairlerin devriyye yazdıklarını belirtmiştim. Divanındaki manzumeler dikkatle incelendiğinde Anadolu’daki birçok mutasavvîf şair gibi Yunus Emre’nin de vahdet-i vücûd anlayışından haberdar olduğu, haberdar olmakla kalmayıp bunu iyice benimsediği anlaşılmaktadır. İşte bu çerçevede 15-20 kadar devriyye yazan Yunus Emre’nin, bir kısım devriyyelerinde daha önce belirttiğim şemaya uygun bir şekilde ilâhî nûrun zuhûrundan başlayarak insana gelinceye kadar geçirmiş olduğu safhaları anlattığını (devriyye-i ferşîyye); başka bir grup devriyyesinde ise ilâhî nûrun bütün insanlık tarihi boyunca Hz. Adem’den başlayarak son peygamber Hz. Muhammed’e gelinceye kadar bütün peygamberlerin tarihini söz konusu edildiğini; hattâ daha sonra Hz. Ali’ye, Kerbelâ Vak’ası dolayısıyla Hz. Hüseyin’e, Selmân-ı Pâk’e, Veysel Karanî’ye; daha sonra tasavvuf tarihinin tanınmış simalarından Hallâc-ı Mansûr’a, Cüneyd-i

17 Mustafa Uzun, “Devriyye”, *DİA*, C. IX, s. 252. Fazla örneği olmamakla beraber şimdiye kadar üç tane de mensur devriyye örneği tespit edilmiştir. Bunların biri Niyâzî-i Mısıri’nin *Risâle-i Devriyye’si*; ikincisi Sinan Ümmî’nin *Kutbü’l-meânî* adlı risalesi (İzmir Millî Ktp., nr. 2011/5); diğeri de Kaygusuz Abdal’ın *Budalanâme’sinin* IV. ve V. bölümleridir (bk. A. Güzel, *Kaygusuz Abdal’ın Mensur Eserleri*, Ankara 1983, s. 58-64),

18 Bu devriyye örneklerinin nerede oldukları hakkında bir liste için bk. Abdullah Uçman, “Devir Nazariyesi ve Osmanlı Tasavvuf Edebiyatında Devriyyeler”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfler* (ed. Ahmed Yaşar Ocak), Ankara 2005, s. 436.

Bağdâdî ve Bâyezid-i Bistâmî'ye kadar uzandığını görürüz (devriyye-i arşıyye). Bu ikinci tür devriyyelerde şâir isimlerini andığı çeşitli peygamberler ve velilerin sırlarına mazhar olduğundan ve onların mâneviyetlerinden almış olduğu feyizlerden de uzun uzadıya söz eder ve onların maceralarını bizatihi kendisi yaşamış gibi nakleder.

Yunus Emre'nin devriyyeleri arasında bir üçüncü gruptan daha söz edilebilir ki, bunlarda da şairin, artık Tanrı katına yükselmiş, ilâhî nûra garkolmuş, bekâbillâha ermiş ve her şeye gücü yeten bir varlık mertebesine erişmiş olduğu anlaşılır.¹⁹

Bunlar arasında meselâ:

*İy yârânlar iy kardaşlar sorun bana kandaydım
Dilersenüz eydivirem ezeli vatandaydım (s. 175-1786)*

*

*Ben bu cihâna gelmedin sultân-ı cihândaydım
Sözi girçek hükmi revân ol hükmi-i sultândaydım (s. 180)*

*

*Çarh-ı felek yogıdı cânlarımız var iken
Biz ol vaktin dost idük Azrâil ağıyâr iken (s. 254-255)*

beyitleriyle başlayanlar birinci grupta, yani devriyye-i ferşıyye örneği olarak;

*Ezeli bu ıskı ben bu mülke sürüp geldüm
Bir idüm anda şeksüzüş yine bire geldüm (s. 185-186)*

*

*Muhammed ile bile Mî'râc'a çıkan benem
Ashâb-ı Suffa'yıla yalınca olan benem (s. 195-196)*

*

*Benüm cânım uyanuktur dost yüzine bakan benem
Hem denize karışmaga ırmak olup akan benem (s. 197-198)*

*

*Tehî görmen siz beni dost yüzün görüp geldüm
Bâki devrân rûzigâr dostıla sürüp geldüm (s. 202-203)*

*

*Bu fenâ mülkinde ben niçe niçe hayrân olam
Niçe bir handân olam yâ niçe bir giryân olam (s. 213-218)*

*

*Beni bunda viriyiben bilür ben ne işe geldüm
Karârum yok bu dünyâda giderem yumışa geldüm (s. 237-238)*

beyitleriyle başlayanlar devriyye-i arşıyye karakteri gösterirken;

*Haber eylen âşıklara ıška gönül viren benem
İška bahâ kim yitüre ışk ma'denin bulan benem (s. 184)*

*

*Evvel benim âhir benem cânlara cân olan benem
Azup yolda kalanlara hâzir meded iden benim (s. 204)*

*

*Evvel kadîm önden sona zevâli yok sultân benem
Yidi iklîme hükmi idüp yiri göği dutan benem (s. 207)*

*

*Ol kâdir-i Kün feyekûn lütf idici sübhân benem
Kesmedin rızkını viren cümlelere sultân benem (s. 227)*

¹⁹ Yukarıda vermiş olduğumuz örnekler ve sayfa numaraları Mustafa Tatcı tarafından hazırlanan *Yunus Emre Divânı*'na (Tenkitli metin, C. II, Ankara 1990) aittir.

beyitleriyle başlayan manzumelerin de üçüncü grupta yer aldığını söyleyebiliriz.

Vermiş olduğumuz belirli sayıdaki bu örneklerden de anlaşılabilirliği gibi Yunus Emre'nin devriyyeleri, meselâ Celvetiyye'ye bağlı Hâşimiyye kolunun kurucusu Hâşim Baba'nın (öl. 1783) 47 beyit uzunluğundaki Devriyye-i ferşiyesi gibi hacimli olmayıp ortalama 8-10 veya en fazla 10-15 beyit uzunluğundadır. Bunlar arasında bir tek:

*Bu fenâ mülkinde ben niçe niçe hayrân olam
Niçe bir handân olam yâ niçe bir giryân olam*

beytiyle başlayan 45 beyit uzunluğundadır. Bu arada bir de şunu belirtmek istiyorum: Bu zikrettiğim manzumelerin hepsi harfiyyen, yukarıdaki şemaya tıpatıp uyan mükemmel bir devriyye örneği olmasa da yapı ve anlam itibarıyla bir devriyye karakteri göstermektedirler.

Yunus Emre'nin devriyyeleri üzerinde 1913 yılında "Yunus Emre Hakkında Biraz Daha Tafsîlât" adlı makalesinde ilk önce Rıza Tefvik durmuştur. Daha sonra *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde Fuad Köprülü, Yunus Emre dolayısıyla devriyyeleri panteist ve kabalist felsefeyle mukayese ederek, tasavvuftaki devir anlayışının bunlardan çok farklı olduğunu açıklamıştır.²⁰ Fuad Köprülü ayrıca, Türk tasavvuf edebiyatı tarihinde Kaygusuz Abdal ile Niyâzi-i Mısri, Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve Üsküdarlı Hâşim Baba'nın devriyyeleri bulunduğunu belirterek, örnek olarak da Yunus Emre ile Eşrefoğlu Rûmî'nin birer devriyyesini yayımlamıştır. Daha yakın zamanda Mustafa Tatcı da ilk defa tenkitli basımını gerçekleştirdiği *Yunus Emre Divanı'nın* başında ana hatlarıyla devir konusu ile Yunus Emre'nin manzumelerinde devir meselesini örneklerle ele alıp incelemiştir. Mustafa Tatcı burada, Yunus Emre'nin divanında dağınık haldeki devriyyelerini tespit etmek yerine, daha önceden bilinen devriyyelerini söz konusu etmiş ve:

*Beni bunda viriyiben bilür ben ne işe geldüm
Karârım yok bu dünyada giderem yumuşa geldüm*

beytiyle başlayan manzumesini de devriyye-i arşıyye örneği olarak ele alıp değerlendirmiştir.²¹

Devriyyeler münasebetiyle bir de şunu belirtmek istiyorum: Hallâc-ı Mansur "Ene'l-Hak" dediği için, aynı şekilde Seyyid Nesimî de:

*Küllî yer ü gök Hak oldu mutlak
Söyler def ü çeng ü ney Ene'l-Hak*

dediği için korkunç bir şekilde cezalandırıldıkları halde;

*Ol kâdir-i Kün feyekûn lütf idici rahmân benem
Kesmeyen rızkını viren cümlelere sultân benem*

dediği halde asla kötü bir muameleye maruz kalmayan Yunus Emre'nin bu durumunu, menkıbelerle karışık bir hayat hikâyesi olduğunu da unutmadan, biraz onun yaşadığı devir ve çevre ile, biraz da bu manzumelerden erbâbının haberdar olmasıyla açıklayabiliriz.

Yunus Emre'nin bir de, bir tür fenâfillâha ve tecellî-i zâta erişmiş olmanın sevinç ve heyecanını yaşayan; mecâzî aşktan hakiki aşka, ölüm korkusundan ölümsüzlüğe, yani kulluktan sultanlığa erdiğini beyan ettiği çok meşhur bir manzumesi vardır; ben de yazımı bununla tamamlamak istiyorum:

*Cânlar cânını buldum bu cânım yağma olsun
Assı ziyândan geçdüm dükkânım yağma olsun
Ben benliğümden geçdüm gözüm hicâbın açdum
Dost vaslına ulaşdum gümânım yağma olsun
Benden benliğüm gitdi hep mülkimi dost tutdı
Lâ-mekân kavmi oldum mekânım yağma olsun
İkilikten usandum ışık tonını tonandım*

20 a.g.e., 2. b., Ankara 1963, s. 275-277.

21 *Yunus Emre Divanı* (İnceleme), C. I, Ankara 1990, s. 305-308.

Dürd-i hânına kandum dermânım yağma olsun
Varlık çün sefer kıldı andan dost bize geldi
Virân gönül nûr toldı cihânum yağma olsun
Geçdüm bitmez sağınçdan usandum yaz u kışdan
Bostanlar başın buldum bostânım yağma olsun
Taallûkdan üzüşdüm ol dostdan yana uçdum
İşk divânına düşdüm divânım yağma olsun
Yûnus ne hoş dimişsin bal ü şeker yimişsin
Ballar balını buldum kovanım yağma olsun²²

YUNUS EMRE'DEN DEVRİYYE ÖRNEKLERİ

-I-

İy yârânlar iy kardaşlar sorun bana kandayıdum
Dinlersenüz eydivirem ezeli vatandıydum
Ezeliden dilümde uş Tanrı birdür hakdur resûl
Buni böyle bilmeziken bir aceb makamdayıdum
Kalû Belâ söylenmedin tertib düzen eylenmedin
Hak'dan ayru degilidüm ol ulu divândayıdum
Yire bünyâd urulmadın âdem dünyâya gelmedin
Öküz balık eylenmedin ben ezeli andayıdum
Eyyûb'ıla derde esîr iniledüm çekdüm cezâ
Belkis'ıla taht üzere mühr-i Süleymân'dayıdum
Yûnus'ıla balık beni çekdi deme yutdı beni
Zekeriyâ'yıla kaçdum Nûh'ıla tûfandıydum
Asâsıyıla Mûsâ'yıla kaçdum çıkdum Tûr Tagı'na
İbrâhim'ile Mekke'ye bünyâd bıragandıydum
İsmâil'e çaldım bıçak bıçak ana kâr itmedi
Hak beni âzâd eyledi koçıla karbândayıdum
Yûsûf'ıla ben kuyıda yatdum bile çekdüm cezâ
Ya'kûb'ıla çok agladum bulınca figândayıdum
Mî'râc gicesi Ahmed'ün dönderdüm arşda na'linin
Üveys'ile urdum tâcı Mansûr'ıla urgandıydum
Ali'yile urdum kılıç Ömer'ile adl eyledüm
On sekiz yıl Kaf Tagı'ında Hamza'yıla meydândayıdum
Yûnus senün âşık cânun ezeli âşıklaıyla
Ol Allâh'un dergâhında seyrân u cevlandıydum

-II-

İy yârânlar iy kardaşlar sorun bana kandayıdum
İşk denizine taluban deryâ-yı ummândayıdum
Yire bünyâd urulmadın yir gök melâik tolmadın
Levh ü kalem çalınmadın mülk-i yârândayıdum
Ol kim beni bekleridi her kandasın saklarıdı
İşk urganı ucundagı kandıldagı cândayıdum

22 Yûnus Emre Divânı, C. II, s. 279-280.

Kaygu eli irmezidi gussa gözi görmezidi
Endiše şehriden taşra bir ulu mekândayıdum
Bu işlerde olan kişi terkitsün cümle teşvişi
İçerüden içerü bir key latif nihândayıdum
Benüm gibi bu cihâna yüz bin gelürse az ola
Benüm gelişüm şimidür üstâdda Kur'ân'dayıdum
Dört kitâbi okumadin ayırup seçmek olmadın
Ezberledüm sebakımı bu ışkı hânendeyidüm
Pâdişâhdan destûr oldı bizi bunda mülke saldı
İki cihân uçmak oldı uçmakda Ridvân'dayıdum
Yılduzıdum bunca zamân gökde melâik arzûmân
Cebbâr-ı âlem hükmider ben ol zamân andayıdum
Toksan bin Hak kelâmını söyleşecek Habîb'ile
Otuz bini sırr olıcak ben ol sır olandayıdum
Ben bu sûretden ilerü adum Yûnus degül iken
Ben olıdum ol ben idüm bu ışkı sunandayıdum

-III-

Evvel benem âhir benem cânlara cân olan benem
Azup yolda kalanlara hâzır meded iden benem
Bir karâra tutdum karâr benüm sırrımı kim uyar
Câhil beni kanda görür gönüllere giren benem
Kün deminde nazar iden bir nazarda dünyâ düzen
Kudretinden han döşeyüp ışka bünyâd uran benem
Düz döşedüm bu yirleri çöksü urdum bu tagları
Sayvan eyledüm gökleri girü tutup duran benem
Dahı aceb âşıklara ikrâr u dîn îmân oldum
Halkun dahı gönündeki küfr ü İslâm gümân benem
Bir niçeye virdüm emir devletile sürdi ömür
Yanan kömür kızan temür örsе çekiç salan benem
Kar yagdıran buz tonduran hayvanlara rızkın viren
Şöyle bilün ol mahlûka ol rahîm ü nahmân benem
Halk içinde dirlik düzen dört kitâbi togrı yazan
Ag üstine kara düzen ol yazılan Kur'ân benem
Dostıla birlige yiten buyruğı neyise dutan
Mülk bezeyüp dünyâ düzen ol bâğçevân hemân benem
Dünyâda ben ol Rüstem'em dünyâ içinde bostanam
Karşumdağı sensin benüm seni sende göneh benem
Benüm Hak'un kudret eli benüm belî ışk bülbülü
Söyleyüp her dürlü dili halka haber viren benem
Hamza'yı Kaf'tan aşuran elin ayagın şeşüren
Çokları tahtdan düşüren hikmet ıssı sultân benem
Yagmur olup yire yagan bulud olup göge agan
Gözsüzlerün gözindeki boz-pusuruk tuman benem
Yûnus degül bunu diyen kendüligidür söyleyen
Kâfir olur inananmayan evvel-âhir hemân benem

-IV-

*O kâdir-i Kün feyekûn lütf idici sübhân benem
Kesmedin rızkını viren cümlelere sultân benem
Nutfeden âdem yaradan yumurtadan kuş düreden
Kudret dilini zikr eyleyen sübhân benem
Kimini zâhid eyleyen kimini fâsık eyleyen
Ayıplarını örtücü delilile burhân benem
Bir kulına atlar virüp avret ü mâl çoklar virüp
Hem birinün yok bir pulı rahm idici rahmân benem
Benem ebed benem bekâ ol kâdir ü hayy mutlaka
Hızır ola yârin sana anı kılan gufrân benem
Dört dürlü nesneden hâsıl bilün benem uşda delil
Odıla su toprag u yil bünyâd kılan yezdân benem
Ete deri sünük çatan ten perdelerini dutan
Kudret işüm çokdur benüm hem zâhir ü iyân benem
Hem bâtınam hem zâhirem hem evvelem hem âhirem
Bu cümlesini yaradup hem tertibi kılan benem
Yokdur arada tercemân andagı iş bana iyân
Oldur bana viren lisân ol denize ummân benem
Bu yiri göği yaradan bu arşı kürsî durduran
Bin bir adı vardur Yûnus ol sâhib-i Kur'ân benem*

